

Новиков А. О.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка

КОМЕДІЯ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО «ПОШИЛИСЬ У ДУРНІ» В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО Й СВІТОВОГО ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Водевіль М. Кропивницького «Пошились у дурні» перегукується з такими світовими шедеврами, як «Комедія помилок» В. Шекспіра, «Жорж Данден, або Обдурений чоловік» Ж.-Б. Мольєра, «Слуга двох панів» К. Гольдони, «Весілля Фігаро» П. Бомарше, де спритні слуги або покоївки одночасно й кепкують над своїми господарями, і допомагають їм вирішити складні життєві проблеми. Нагадують наймити М. Кропивницького, а надто шахраюватий писар Скакунець, і Шельменка Г. Квітки-Основ'яненка. Уперше з великим успіхом водевіль був виставлений театром корифеїв 15 листопада 1883 р. у Києві. Особливою популярністю користувався спектакль, коли в ньому брали участь М. Кропивницький і М. Заньковецька. Грали комедію й у Київському драматичному театрі Леся Курбаса. Режисер модернізував п'єсу згідно з вимогами часу.

Ключові слова: спритні наймити, шахраюватий писар, традиційний образ скнари, театр корифеїв, Лесь Курбас.

Постановка проблеми. Геніальний актор, режисер і драматург, засновник театру корифеїв Марко Кропивницький значний внесок зробив і в розвиток національного театрального мистецтва в Західній Україні, де 1875 р. упродовж шести місяців працював у Руському народному театрі. Галичина, Буковина й Закарпаття в ті далекі часи входили до складу Австро-Угорської імперії. Прикметно, що українське слово тут не зазнавало тих шалених утисків і обмежень, як це було в Наддніпрянщині. Національний театр у Львові було відкрито в урочистій обстановці 29 березня 1864 р. Австро-Угорська держава навіть частково його фінансувала. Щоправда, це мало чим допомогло. Чи не з перших років свого існування український театр на теренах Галичини перебував у глибокій кризі. Найбільшою його хвилю була відірваність від національних основ. Це можна пояснити тим, що на чолі драматичних труп у Західній Україні стояли здебільшого актори польського походження. Вони, з сумом констатує М. Кропивницький, «бачили театр німецький, польський і не бачили українського...» [5, с. 114].

Репертуар галицького театру так само не мав нічого спільного з життям народу, оскільки був в основному перекладним: драми – з польської мови, оперетки – з французької та німецької. Дія у творах відбувалася зазвичай у розкішних аристократичних салонах, замках і садах, а в основі сюжетів були примітивні любовні історії (різних герцогів, графів, баронів), подружня невірність у середовищі панівних класів, дрібні побутові конфлікти і т. ін. Мова акторів була страшенно засмічена полонізмами. «Виконання народних творів якесь вимучене, покалічене, так ніби виконавці ніколи

й не бачили народу...», – зауважує Кропивницький [5, с. 233]. І цьому були свої причини. Місцеві актори часто переходили з однієї національної трупи в іншу: з польської в українську, з української в польську або в німецьку. Напевно, саме тому в цій частині України в усьому – і в репертуарі, і у вимові акторів, і в манері гри – відчувався сильний вплив польської й австро-угорської культур.

Кропивницький усіляко намагався зарадити цьому тяжкому становищу. Завдяки його артистичному таланту відрізани державним кордоном від Наддніпрянщини галицькі й буковинські актори та глядачі дістали змогу познайомитися з кращими зразками українського театрального мистецтва. Він, зокрема, зіграв на західноукраїнській сцені ролі Виборного й Возного («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Назара й Хоми Кичатого («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Шельменка й Стецька («Шельменко-денщик» і «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка), Кабиці («Чорноморський побит» Я. Кухаренка), Гаркуші («Гаркуша» О. Стороженка) тощо.

Окрім того, з метою поповнення репертуару галицького театру драматург переклав українською мовою драму М. Чернишова «Испорченная жизнь» («Поламає життя»), водевілі Д. Ленського «Лев Гурович Синичкин» («Актор Синиця») і П. Григор'єва «Дочь русского актера» («Дочка російського актора»), дві дії гоголівського «Ревизора», а головне – створив оригінальну комедію-оперетку «Пошились у дурні».

Мета статті – проаналізувати п'єсу М. Кропивницького «Пошились у дурні» в контексті українського й світового літературного процесу.

Виклад основного матеріалу. Зміст комедії «Пошились у дурні» досить простий. Два можливі вдівці – сусіди мірошник Максим Кукса й коваль Степан Дранко – мають дочок. Тільки в Кукси їх п'ять, а в Дранка сім. У обох сусідів є також наймити. У Кукси – Антон, а в Дранка – Василь, які кохаються з доньками своїх хазяїнів Оришкою й Горпиною відповідно. Батьки, звичайно, і самі не проти того, аби віддати доньок заміж, але, ясна річ, не за бідних наймитів, а за багатих женихів із міста. Проте Антон і Василь за допомогою спритного писаря Скакуця підстроюють усе так, що й Кукса, і Дранко змушені погодитися на шлюб своїх доньок із власними наймитами. Таким чином, спритні парубки пошили своїх хазяїнів у дурні.

У п'єсі вельми відчутні традиції світової літератури, на що звернув увагу ще Іван Франко. За словами критика, це «досить дотепне й у помислі самостійне наслідуване Шекспірової «Комедії помилок» [10, с. 273]. Наявні в «Пошились у дурні» й сліди впливу інших відомих європейських майстрів слова, зокрема Ж.-Б. Мольєра («Жорж Данден,

або Обдурений чоловік»), К. Гольдоні («Слуга двох панів»), П. Бомарше («Весілля Фігаро»), де спритні слуги або покоївки одночасно й кепкують над своїми господарями, і допомагають їм вирішити складні життєві проблеми. Хоча, з іншого боку, наймити Кропивницького, а надто шахраюватий писар Скакунець, до певної міри нагадують і Квітчиного Шельменка. Дотепний наймит Кукси Василь, зокрема, зауважує: «Ну а я свого огаря трохи гнуздаю! Ось-ось скоро й цурку надіну на губу!» [4, с. 170]. І далі додає: «І ті люде, що живуть у достатках, здебільшого мають дивну натуру: вони не можуть ступити і одного ступеня без поводиря, а інші ще й гніваються, що їх за ніс не водять» [4, с. 171].

Образ писаря Скакунця багато в чому типовий для тогочасних представників цієї професії й відповідає народному уявленню про хитрого й водночас злодійкуватого крющотворця, ладного за найменшої нагоди залізти до кишені пересічного обивателя.

Досить цікава й постать Максима Кукси. Останньому притаманні ознаки, характерні для традиційного у світовій літературі образу скнари. Герой Кропивницького так само одержимий жаждою збагачення. «Скільки ж це в мене бракує до п'яти тисяч? – підраховує він свої статки. – З собою приніс сорок сім рублів. <...> Та й у малій скрині під замком шістсот тридцять чотири, та в глечики на леваді чотири тисячі...» [4, с. 175–175].

Ця сцена нагадує монолог пушкінського Барона з п'єси «Скупий лицар»:

*«Весь день минуты ждал, когда сойду
В подвал мой тайный, к верным сундукам.
Счастливый день! Могу сегодня я
В шестой сундук (в сундук еще неполный)
Горсть золота накопленного всыпать.
Немного, кажется, но понемногу
Сокровища растут»* [6, с. 248].

Барон любить насолоджуватися спогляданням своїх коштовностей уночі, при світлі свічок. Така ж звичка притаманна й Куксі. «Ні, мабуть, як ляжу спати, тоді й полічу; нема крашої доби лічити гроші, як уночі, ніхто не помішає!», – зауважує останній [6, с. 176].

Патологічна жадібність поєднує Куксу так само з мольєрівським Гарпагоном («Скупий»). Обидва у своїй скнарості й недовірі до близьких переходять межу здорового глузду – таємно закопують свої глечики з коштовностями. Гарпагон – у саду, а Кукса – на пустирі. Чимало спільного в Куксі й із шекспірівським Шейлоком («Венеціанський купець»), і з бальзаківським Гобсеком («Гобсек»), а також деякими іншими літературними попередниками.

Твір має значну сценічну історію. Уперше він був виставлений театром корифеїв 15 листопада 1883 р. в Києві в бенефіс Кропивницького. Автор із великим успіхом виконав роль Кукси. Користувався популярністю водевіль і в інших містах тодішньої країни, особливо коли в постановці брали участь такі видатні майстри української сцени, як М. Кропивницький і М. Заньковецька. Ось що, наприклад, писала про гру Кропивницького в «Пошились у дурні» харківська газета «Южный край» (жовтень 1885 р.): «Звісно, що «царицею бадю» був п. Кропивницький у ролі мірошника Кукси, що постійно скаржився на свою гірку долю, котра подарувала йому п'ять дочок. Із Кукси п. Кропивницький зумів зробити дуже типовий образ. Грим, жести, міміка – усе відповідало ролі. Старий сільський селядон і придуркуватий недовірливий скнара живцем стояв перед вами» [11].

Грали веселу комедію Кропивницького й у Галичині. Уперше, очевидно, це відбулося ще 1875 р., коли там перебував драматург. Більше відомо про постановку, здійснену Руським народним театром у Львові 11 грудня 1886 р. Із невеличкої рецензії кореспондента газети «Діло» можна зрозуміти, що твір одразу ж завоював симпатії не лише публіки, а й критики. Газета звертала увагу на те, що автор добре знає вимоги сцени, а отже, йому вдалося простий і невибагливий сюжет оформити «у принадну форму драматичну», яку він майстерно поєднав із «дуже гарними, на тлі українських народних мотивів зложеними співами, комічними й цікавими діалогами, і так створив цілість, що відповідає задачі комічної оперети». Окрім того, акцентувалась увага на гарній, дотепній мові твору [2].

Відомо також, що 15 вересня наступного 1887 р. комедія «Пошились у дурні» з великим успіхом пройшла в Станіславі (тепер – Івано-Франківськ), а в жовтні 1888 р. – знову у Львові. Саме тоді вона потрапила в поле зору І. Франка, який відгукнувся на постановку вельми позитивною рецензією в газеті «Kurjer Lwowski». На думку Каменяра, п'єса є «з усіх боків досконалою, повною гумору, дії та дотепних ситуацій»; «автор зумів мистецькою рукою виткати кілька постатей, живцем вихоплених із життя, – старих батьків Куксу й Дранка, з яких перший мірошник, а другий коваль, далі їхніх підмайстрів Антона й Василя, сільського писаря Скакунця й т. д. На цьому тлі автор змальовує чарівну й справжню українську любовну ідилію двох молодих пар – найстарших дочок обох майстрів з їхніми підмайстрами – і прекрасну, зі справжнім сатиричним хистом виведену постать писаря – хабарника й жмикрута» [8, с. 233].

28 жовтня 1893 р. у зв'язку з черговою постановкою оперетки Кропивницького у Львові Франко знову оприлюднює в згаданому виданні свою рецензію, в якій акцентує на тому, що «ця п'єса зроблена на зразок легких французьких фарсів», «неглибока, але весела, написана з комічною експресією й до того ж оздоблена чарівною музикою, написаною самим автором» [9, с. 88].

Не залишилась поза увагою режисерів комедія «Пошились у дурні» і в ХХ столітті. Твір, зокрема, входив до репертуару Київського драматичного театру (Киїдрамте), очолюваного Лесем Курбасом. Прикметно, що тут у неї закохані були не лише глядачі, а й виконавці. За словами одного з акторів цього театру Гната Ігнатовича, під час спектаклю їм «на сцені було так само радісно й весело, як і глядачам у залі. Комедійна пара Кукса – Лопатинський і Дранко – Калин (коли Калин захворів, роль Дранка виконував Курбас) вела свої сцени так, що <...> інші учасники вистави ніколи не пропускали нагоди ще й ще раз з-за лаштунків подивитись їх і від душі посміятися» [3, с. 132].

Багато про що говорить і те, що саме цим твором Киїдрамте, власне, і започаткував свою діяльність. Варто зауважити, що прем'єра готувалася в екстремальних умовах. Дійство мало відбутись улітку 1920 р. на відкритій сцені в Боярці, куди актори змушені були діставатись із Києва пішки, оскільки потяги у воєнне лихоліття не ходили. Але й це ще не все. Акторам самим довелося заготовляти дрова, щоб запустити паровий двигун, котрий мав виробляти електроенергію для освітлення зали. «Пилляти й валити величезні сосни ми не вміли, – згадував Василь Василько. – Були й легкі поранення, і сліози, і лайки. А довкола нас зібралися майбутні глядачі подивитись, які ті артисти і як вони рубають дрова. Їм це було за розвагу...» [1, с. 172]. Однак, як би там не було, вистава все ж відбулася.

Роль Дранка виконував В. Калин, Кукси – В. Василько, Оришки – В. Чистякова, Горпини – В. Онацька, Писаря – А. Полонський, Захожого – П. Долина, Василя – С. Гайворонський, а Антона – сам режисер, Лесь Курбас.

Удруге Київський драматичний театр виставляв «Пошились у дурні» в Білій Церкві перед червоноармійською аудиторією. Родзинкою цієї постановки було те, що стару класичну п'єсу Лесь Курбас модернізував згідно з вимогами часу. За словами В. Василька, усе (і декорації, і костюми, і музика Марка Кропивницького) було, як у реалістичному театрі. Нового звучання виставі надавало «додавання акторами від себе реплік на політичні злободенні теми. Лесь Курбас поставив перед учасниками завдання – щоденно читати газети, черпати в них актуальні питання й вставляти нові репліки в свої ролі. Актори протягом дня, а то й за кілька днів до вистави готували свої «експромти», робили заготовки текстів» [1, с. 175]. Дозволялося вставляти також репліки, пов'язані з місцевими особливостями, зокрема географічного характеру. Так, актор Ф. Лопатинський, що виконував роль Кукси, «знаючи, що вистава відбувається в школі на березі річки Рось», замість фрази «Хоч здурій або сказися!» співав: «Хоч піди в Росі втопись!». Це було органічно, оскільки «Кукса був мірошником, млин якого стояв на річці» [1, с. 176].

Певної модернізації зазнавала комедія й у подальші роки. Так, 1943 р., тобто в самий розпал Другої світової війни, за ініціативою доньки автора п'єси Ольги її чоловік композитор Олексій Рябов суттєво переробив оперетку «Пошились у дурні». За спогадами сучасників, музика, котру створив М. Кропивницький, цілком відповідала задуму автора, але «там вона ілюструвала певні події й відіграла досить скромну роль додаткових епізодів. А Рябов зробив із простенького водевілю першокласну оперету з розкішною увертюрою, розгорнутими фіналами, із широкою палітрою музично-вокальних номерів» [7, с. 65–66]. Прем'єра оновленого твору з великим успіхом відбулась у вересні того ж року в казахстанському місті Чимкенті, де в той час жило й працювало подружжя. Показово, що навіть голоси персонажів цілком відповідали їхнім характеристикам: «У Дранка – бас, у його старшої дочки – контральто, у Кукси – тенор, а в його маленької Оришки – лірико-колоратурне сопрано» [7, с. 66].

Не сходить з української сцени музична комедія М. Кропивницького й у наші дні. Твір входить до репертуару Рівненського академічного українського музично-драматичного театру. За режисурою Олександра Олексюка в жовтні 2007 р. він брав участь у фестивалі «Золоті оплески Буковини». У Сумському обласному театрі для дітей та юнацтва прем'єра «Пошились у дурні» за режисурою народної артистки Олександри Сокол відбулась 18 вересня 2014 р. Міцно прописалася п'єса засновника уславленої трупи корифеїв й у Києві, зокрема на сцені Українського малого драматичного театру (режисер – заслужена артистка України Ірина Ломакіна).

Висновки. Така сценічна живучість комедії-оперетки Марка Кропивницького «Пошились у дурні» є свідченням великої майстерності автора, якому вдалося відтворити в низці яскравих образів загальнолюдські риси, що є типовими для будь-якої епохи. Ці образи вже понад 140 років залишаються такими ж привабливими й правдивими, як і в добу драматурга. Усе нові й нові покоління українців знаходять у п'єсі мотиви, співзвучні з їхнім часом, а тому водевіль завжди залишається актуальним.

Література:

1. Василько В. Театру віддане життя / В. Василько. – К. : Мистецтво, 1984. – 407 с.
2. Діло. – 1886. – № 138. – 20 грудня.
3. Ігнатювич Г. Pro future / Г. Ігнатювич // Курбас Лесь. Спогади сучасників / за ред. В. Василька. – К. : Мистецтво, 1969. – С. 123–134.
4. Кропивницький М. Твори в 6-ти т. / М. Кропивницький. – К. : Держлітвидав УРСР, 1958. – Т. 1. – 576 с.
5. Кропивницький М. Твори в 6-ти т. / М. Кропивницький. – К. : Держлітвидав УРСР, 1960. – Т. 6. – 672 с.
6. Пушкин А. Избранные сочинения в двух томах / А. Пушкин. – М. : Художественная литература, 1978. – Т. 2. – 686 с.
7. Станішевський Ю. Корифей української оперети / Ю. Станішевський. – К. : Свенас, 1999. – 94 с.
8. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 27. – 464 с.
9. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 29. – 663 с.
10. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко. – Л. : Друкарня наукового товариства імені Шевченка, 1910. – 447 с.
11. Южный край. – 1885. – № 1655. – 20 октября.

Новиков А. А. Комедия Марка Кропивницкого «Остались в дураках» в контексте украинского и мирового литературно-художественного процесса

Аннотация. Водевиль М. Кропивницкого «Остались в дураках» перекликается с такими мировыми шедеврами, как «Комедия ошибок» У. Шекспира, «Жорж Данден, или Обманутый муж» Ж.-Б. Мольера, «Слуга двух господ» К. Гольдони, «Женитьба Фигаро» П. Бомарше, где ловкие слуги или горничные одновременно и смеются над своими хозяевами, и помогают им решить сложные жизненные проблемы. Напоминают батраки М. Кропивницкого, особенно плутоватый писарь Скакунец, и Шельменка Г. Квитки-Осноряненко. Впервые с большим успехом водевиль был выставлен театром корифеев 15 ноября 1883 г. в Киеве. Наибольшим успехом пользовался спектакль, когда в нем принимали участие М. Кропивницкий и М. Заньковецкая. Играла комедию и в Киевском драматическом театре Леся Курбаса. Режиссер модернизировал пьесу в соответствии с требованиями времени.

Ключевые слова: ловкие батраки, жуликоватый писарь, традиционный образ скряги, театр корифеев, Лесь Курбас.

Novykov A. The Comedy “Poshyls’ u Durni” (“They Made Fools of Themselves”) by Marko Kropyvnytskyi in the context of the Ukrainian and world literary process

Summary. The vaudeville “Poshyls’ u Durni” (“They Made Fools of Themselves”) by Marko Kropyvnytskyi has something in common with such world masterpieces as “Komedia Pomylok” (“The Comedy of Errors”) by W. Shakespeare, “Zhorzh Danden, abo Obdurenyi cholovik” (“George Dandin or The Deceived Husband”) by J.-B. Moliere, “Sluha Dvoh Paniv” (“The Servant of Two Masters”) by C. Goldoni, “Vesillya Fiharo” (“The Marriage of Figaro”) by P. Beaumarchais. In all these plays, the clever servants or maids make fun of their masters and at the same time they also help them to solve difficult life problems. The servants in the works by M. Kropyvnytskyi are analogous to the characters of the works by H. Kvitka-Osnovyanenko. For example, the cunning scrivener Skakunets’ from M. Kropyvnytskyi’s works has much in common with Shel’menko from H. Kvitka-Osnovyanenko’s ones. For the first time the play was represented with great success by the Coryphaeus’ Theater on November 15, 1883 in Kyiv. The performance was especially popular when M. Kropyvnytskyi and M. Zankovetska took part in it. The comedy was also staged in Les Kurbas Kyiv Drama Theater. The director changed the play according to the requirements of the time.

Key words: clever servants, cunning scrivener, traditional image of miser, Coryphaeus’ Theater, Les Kurbas.